

AMB ULLS DE DONA

Literatura juvenil i gènere. Dels anys vuitanta a l'actualitat

LLUÏSA JULIÀ

L'escola és el mirall de la societat.

(Carme Serrallonga)

Presentació del tema

Parlar de «literatura juvenil i gènere» és un repte prou temerari per la inestabilitat pròpia d'un subsistema com el de la «literatura juvenil» que es troba sotmès a les pressions i canvis constants de la societat. És, doncs, un sistema dinàmic i canviant per excel·lència. Les pàgines que continuen són un resum del que el curs podia pretendre: una reflexió sobre alguns dels processos que s'han donat entre el 1980 i l'actualitat del 2010, que han afectat directament el model de lectura en els cursos de secundària, i referits només a la narrativa. Des del punt de vista de «gènere», val a dir que el model de les nostres escoles no contradiu el model social en què els esquemes de comportament continuen essent androcèntrics. Segurament, i a mesura que canviï la societat, aquests models canviaran. També la perspectiva dels escriptors. L'anàlisi no parla de les iniciatives personals i concretes que alguns professors i, sobretot, professores, han portat a terme en les seves aules, sinó del sistema en general. Un sistema que l'Administració ha deixat sempre en mans del professorat dels centres i del mercat editor. I val a dir que quan, en certa ocasió, des de l'Administració es va proposar una llista de lectures juvenils, es va haver de retirar perquè no contemplava criteris consensuables.

A l'hora de preparar aquest treball no he sabut trobar ni bibliografia ni estudis de gènere focalitzats sobre la literatura juvenil en llengua catalana, més enllà d'esments puntuals i en relació amb la literatura infantil; habitualment els dossiers que han tractat el tema s'han referit més a comportaments a l'aula, a models de relació, que no pas a les tries de lectures. És, doncs, un camp prou desconegut. Dos elements importants se superposen al tractar el tema de la literatura juvenil i el gènere. En primer lloc, la formació del cànon literari català del darrer terç del segle xx, un cànon marcat per l'historicisme i la visió netament androcèntrica, pressionat per la necessitat de crear tradició, i que es presenta des d'un suposat «punt de vista neutre». Un criteri comunament admès pel professorat. S'estableix una jerarquització entre el discurs nacional i el discurs feminista. En segon lloc, la mateixa formació del professorat, llec en

teoria i anàlisi feminista, i sobre el qual recauen molts altres problemes a atendre.

El moviment feminista dels anys setanta no ha trobat una plasmació conceptual en el sistema educatiu més enllà de la pròpia postura personal sustentada pel professor o professora i del fet d'asseure en una mateixa aula les noies i els nois. Una mesura que en aquell moment es va considerar molt positiva, però que el temps ha demostrat limitada i insatisfactòria. La suposada igualtat ha dut a processos d'uniformització, d'uniformitat i de mirall dels valors patriarcals, no a l'expressió de la riquesa subjectiva de les noies (tampoc dels nois). La varietat de cultures i, doncs, de models davant el masculí i el femení que actualment conviu a l'aula hauria de dur a un replantejament del tema que anés més enllà del simple respecte de la diferència. El debat resta obert; per encetar en molts casos.

Anàlisi

La formació del subsistema als anys vuitanta i primers noranta

La formació del subsistema «literatura juvenil» és inseparable del retorn a la democràcia i la implantació de l'assignatura de Llengua i Literatura Catalanes en els plans d'estudi a partir de l'any 1980. Dos altres aspectes hi van associats: la recuperació de la «nació» catalana i, doncs, de la «literatura nacional» i la idea que les lectures a l'aula havien de ser «literàries», és a dir, lligades a la matèria de Llengua i Literatura Catalanes. Una idea pròpia del concepte d'educació humanista que, tot i que ja molt devaluat, encara tenia un prestigi en l'antic batxillerat. Aquests elements van actuar sobre la tria de lectures portada a terme en els departaments de català (llavors, seminaris). Josep Pla, Salvador Espriu, Pere Calders, Joan Perucho, Llorenç Villalonga, Mercè Rodoreda eren autors consagrats, però encara vius; autors clàssics que formaven part del sistema literari general del segle xx. Aquests autors i altres d'èpoques anteriors aviat van coexistir amb la lectura d'obres d'altres escriptors que van fer una aposta decidida per diversificar la seva obra i trobar el públic jove i popular. Em refereixo a autors com Manuel de Pedrolo, Jaume Fuster, Jaume Cabré, Robert Saladrigas, Isabel-Clara Simó, Maria-Antònia Oliver, Emili Teixidor, Maria Mercè Roca, Margarida Aritzeta o, d'altres que venien del gènere més netament infantil, com Joaquim Carbó. Autors que escriuen per a adults i que tractaven textos menys complexos, amens, amb protagonistes d'edats similars al públic jove al qual dirigien els seus textos d'introspecció, d'anàlisi històrica, amb tons èpics i d'humor, o d'aventura. Literatura juvenil volia dir iniciació a la lectura adulta i dins el context cultural català que s'acabava de recuperar.

Dins d'aquest context cal mencionar l'actitud de Jaume Fuster i el grup Ofèlia Dracs per introduir gèneres que encara no parlaven en català. Em refereixo a la novel·la policíaca i a l'eròtica. Els movia la voluntat de trencar amb la idea de sacralització i d'«alta literatura» que informava llavors la literatura catalana. Dos títols d'aquells anys que han esdevingut lectures clàssiques ens situen el format: *De mica en mica s'omple la pica* (1972) i *El mecanoscrit del segon*

origen (1974), que han vist múltiples i repetides edicions fins ara mateix.

Canvi de paradigma

A partir de finals dels anys vuitanta es produeix un *boom* d'escriptors –i, sobretot, d'escriptores– com no s'havia produït mai abans en llengua catalana. Maria Barbal amb *Pedra de Tartera* (1985) i Maria Àngels Anglada amb *El violí d'Auschwitz* (1994) en poden ser dues referències inel·ludibles per la qualitat de les obres, pel seu compromís ètic amb el país i la història, pel seu èxit de públic que va traspasar qualsevol catalogació. Alguns dels noms d'autores que s'incorporen al gènere juvenil amb força són Mercè Canela, Maite Carranza, Mercè Companys, Teresa Duran, Maria Enrich, Núria Esponellà, Maria Pau Janer, Empar de Lanuza, Gemma Lienas, Gemma Lluch, Hermínia Mas, Helena O'Callaghan, Gemma Pasqual, Estrella Ramon, Maria Carme Roca, Anna Tortajada i encara d'altres, que, tot i estar en plena activitat literària, ja tenen una trajectòria reconeguda i un gruix de públic fidel. Autores que competeixen en el mercat al costat d'escriptors com Jaume Cela, Antoni Dalmasas, Pau-Joan Hernández, Josep-Francesc Delgado, Jordi Sierra i molts, moltíssims altres, amb un *boom* editorial de col·leccions juvenils sense precedents, fruit de l'aparició d'aquest nou mercat que és el lector jove que ha de llegir, volent o per força, les lectures recomanades a l'escola. Un bosc intricat de temes en què la descoberta del món per part dels protagonistes adolescents presenta propostes molts diversificades i diferents a la novel·la clàssica d'aventures del tipus de Jules Verne, Mark Twain o Robert Louis Stevenson, Edgar Allan Poe, Arthur Conan Doyle i, encara, Mary Shelley (*Frankenstein*) o Oscar Wilde. Com si la literatura juvenil hagués deixat de considerar l'èpica. Tot i que cal recordar que aquests autors van trigar dècades a ser considerats «autors de literatura juvenil» i alguns (Mark Twain, per exemple) van tenir conflicte amb els educadors del moment. Pel que fa a les autores, tot i que les noies passen a ser protagonistes de moltes històries i que el diari o les cartes, gèneres històricament considerats femenins, hi són freqüents, no sol haver-hi una actitud reivindicativa. Un model s'ha mantingut: el de la introspecció psicològica de la noia, seguint *Aloma* de Mercè Rodoreda, una temàtica, però, que sembla interessar més al públic femení. En aquest context, l'obra d'Isabel-Clara Simó és la proposta més netament feminista del panorama literari juvenil. Obres com *Raquel* (1992) o *Joel* (1996) combinen l'anàlisi psicològica dels joves amb la crítica àcida al model social heretat.

El desplegament de la LOGSE a partir del curs 1993-1994 implica uns canvis de paràmetres pel que fa als llibres de lectura. El mateix canvi de nom dels departaments de català i de castellà –que passen a anomenar-se Departament de Llengua Catalana i Castellana i Literatura– mostra la desvinculació clara entre literatura i una tradició literària concreta (en el nostre sistema educatiu, de les literatures catalana i castellana). Encara que això ens ha fet caure en una trampa prou coneguda. En el nostre cas: la d'introduir com una forma de lectura habitual lectures d'altres literatures en traduccions, per sobre de la llengua, de l'estil, del treball sobre l'expressió de la pròpia llengua. La d'abandonar el patrimoni literari, la complexitat del text, en benefici d'una lectura ràpida o, en el millor dels casos, la de posar en un mateix nivell tots els llibres: en el nivell

comercial, d'ús fàcil.

Aquest canvi implica l'abandó d'altres criteris de signe humanista: durant l'etapa d'educació obligatòria secundària la lectura es deslliga, ja ho he dit, tant del coneixement d'una tradició literària com del mateix valor literari del llibre. Es manté el valor de llegir i el valor ètic, l'interès del llibre es posa en relació amb altres elements transculturals com els conflictes socials, culturals, personals o d'identitat que poden interessar el jovent. Èxits com *L'amic retrobat* de Fred Ullmann o, més recentment, *El noi del pijama de ratlles* de John Boyne, sobre el genocidi nazi viscut des dels ulls d'un infant, en són algunes mostres que actualitzen el model del *Diari d'Anna Frank*. Així com altres temes derivats de l'emigració o, simplement, de nous models familiars. Són els temes més habitualment dirigits a l'aula: el diàleg intercultural, la memòria històrica, la psicologia i els conflictes d'identitat.

De fet, les lectores i els lectors joves busquen en la lectura el que sempre s'ha perseguit: trobar respostes, pistes de continents foscos del nostre sentir i saber. I, en aquest sentit, qui ha trobat un lloc en aquest nou panorama és la literatura sobre el coneixement sexual, sobre actituds davant el sexe. Llibres com *El diari vermell de la Carlota* o *El diari vermell del Flanagan* exploten la curiositat sobre el tema per part dels adolescents. Esdevenen llibres de consulta, fonts d'informació més pròpies d'una classe de tutoria o d'orientacions sexològiques que no pas del que podem anomenar literatura.

Mentrestant, l'imaginari dels joves ha trobat altres formes per alimentar-se: videojocs i dibuixos animats han transformat el món del jovent, que ha desplaçat el llibre i l'ha situat davant una pantalla. Al mateix temps, s'ha desenvolupat amb molt d'èxit el *best-seller* comercial. L'èxit de J. K. Rowling amb la saga de *Harry Potter* n'és una mostra que ha raportat alguns beneficis lectors: el retorn a la passió per la lectura, el retorn a l'aventura èpica, etc., però, pel que fa al tema que ens hauria d'ocupar, literatura juvenil i gènere, s'observa una posada al dia dels rols masculí i femení més estereotipats. L'heroïna, com a molt, esdevé la companya de l'heroi masculí; altres sagues encara exploten models més ensucrats.

Bibliografia consultada

a) Bibliografia sobre Literatura Juvenil

COLOMER, Teresa. *Introducción a la literatura infantil y juvenil*. Madrid: Síntesis, 1999.

TEIXIDOR, Emili. «Que lean... y algo más». *La Vanguardia.es* (14 juliol 2004)

COLOMER, Teresa. (ed.) *La literatura infantil i juvenil catalana: un segle de canvis*. Barcelona: Institut de Ciències de l'Educació, UAB, 2002.

COLOMER, Teresa. (coord.) *Lectures adolescents*. Barcelona: Graó, 2008. (Biblioteca d'Articles; 165)

b) Bibliografia sobre gènere

CONSELLO DA CULTURA GALLEGA. *Andana. Revista de pensament feminista.* (desembre 1994), núm. 10.

DOWLING, Olette. *El complejo de Cenicienta. El miedo de las mujeres a la independencia.* Barcelona: Grijalbo, 1981.

GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, Helena. *Género y nación. La construcción de un espacio literario.* Barcelona: Icaria, 2009.

JULIÀ, Lluïsa; MARÇAL, Maria-Mercè. «Diferencia y/o normalización: la poesía catalana de los últimos treinta años». A: *Mosaico ibérico.* Madrid: Júcar, 1999; p. 153-180.

OTERO, Mercè. «Educar dones, educar persones». *Escola Catalana.* (2006), núm. 434.

Monogràfic «Dona i educació». *Escola Catalana.* (març 1995), núm. 318.